

գործական տաճարն է և գոթական ամենափառահեղ շէնքերից մէկը՝ որ Պիլիտեմբերգի ժողովուրդի մէջ առանձնապէս կենդանի է կրօնական եռանդը և այն երկրներից մէկն է սաւ ուրաւելի մրցումն կայ կաթոլիկութեան դէմ՝ մեծապէս նպաստում էր ժողովրդ բազմամարդ և բազմակողմանի դարձնելու գրեթէ սովորականից ոգևորութիւն յառաջ բերելու։ Մայր տաճարում կատարուած հանդէսներին տասն հազարից աւելի աղօթողներ էին մասնակցում։— Ընկերութեան առեւտրային տուած հաշուից երևում է, որ վերջին տարին մի շարք նոր մասնաճիւղեր են աւելացել, այնպէս որ նոցա ընդհանուր թիւը 1862-ից 1875-ի է բարձրացել, կանանց ընկերութիւնների թիւը բարձրացել է 549-ից 563-ի։ Ընդհանուր եկամուտ ունեցել է ընկերութիւնը մօտ մի միլիոն հարիւր յիսուն հազար բուրլի՝ յիսուն հազարով աւելի քան նախընթաց տարին։ ծախք աւելի քան վեց հարիւր յիսուն հազար բուրլ, 48 մեծ և փոքր եկեղեցիների շինութիւնը վերջացել է և 28 նորերն ընդ սկսուել։ դորա հետ մէկ տեղ կառուցուել են մի շարք ուրիշ եկեղեցական, դպրոցական և բարեգործական շէնքեր։— Այսպէս, բողոքականութեան պաշտպան Ըուէզիոյ Գուստաւ—Ադոլֆ թագաւորի անուան ներքոյ բոլոր այն երկրներում ուր բողոքականներ են ապրում և շփման մէջ են կաթոլիկների հետ՝ մի ընդարձակ բազմաճիւղ գործ է կազմակերպած, որ, ինչ քան և համեստ չափով պաշտպան է կանգնում բողոքականութեան շահերին և յաճախ յաջողութեամբ ներքին կոխ վարում կաթոլիկութեան դէմ։

«Աւետարանական միութիւնը» որ նման նպատակ ունի, իւր 11-րդ ընդհանուր ժողովն ունեցաւ հոկտ. 3—6-ին Մագդէբուրգ քաղաքում և կրկին առանձնապէս նպաստուոր պայմանների մէջ՝ յաջող ընթացքով։

— Մասնաւոր սեչագրութեան արժանի է նա և լսելացնորների հովիւների խորհուրդի գումարումը սեպտ. 13—14-ին, Պէտք է ինկատի ունենայ, որ վաղուց վեճ կայ բժիշկների և պատտօրների մէջ, թէ արգելք մարմնական բժշկութիւնը, թէ հոգեւոր միջնորդութիւնը գլխաւոր տեղ պէտք է բան խնդանորների խնամատարութեան գործում։ Խորհուրդի վերջին գումարումը ապացուցեց, որ վեճը վերանալու վերայ է և երկու կողմից այն համոզման են գալիս հետզհետէ, թէ հոգեւոր և մարմնաւոր բժշկութիւնն հաւասարաչափ կարեւոր են այստեղ, և բժիշկ ու քահանայ ձեռք ձեռքի տուած պիտ գործեն։

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՅ.

ԿՈՄԻՏԵԱՍ ԿԱԹՈՒՂՈՒԿՈՍԻ

ՄԻ ՆՈՐ ԱՐՁԱՆ ԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.

ԽԵՉՊԵՍ յայտնի է, Վեհափառ Հայրապետի հրամանով և յատուկ հսկողութեամբ նորոգուում է ս. Հռիփսիմէի տաճարը։ Արտաքին նորոգութիւնը պատրաստ է և սքանչելի տրպաւորութիւն է անում նայողի վերայ։ Այժմ սկսուած է ներքին վերանորոգութիւնը, որ մեզ համար միանգամայն անապասելի նորութիւններ ևս երեւան բերեց։ Մի քանի շաբաթ առաջ արդէն մի արձանագրութիւն էր բացուած, նորերս լսեցինք և երկրորդ արձանագրութեան բացման մասին։ Հ. Կարապետ վարդապետի հետ Հռիփսիմէ գնացինք այդ արձանագրութիւնները զրի առնելու։ Երբեք մեծ եղաւ մեր զարմանքը և ուրախութիւնը, երբ տեսանք, որ արձանագրութիւններից մէկը Կոմիտաս կաթողիկոսինն է, ս. Հռիփսիմէի ներկայ աաճարի շինողին։

Կոմիտասի արձանագրութիւնը քանդակուած է մի առանձին քարի վերայ, որ հազցրած է աւագ սեղանի ետե արեւելեան որմի մէջ՝ ներսի կողմից, 67 մետաչափ զուրս ընկած որմից, արեւելեան լուսամտի ճակատին։ Արձանագրութիւնն անեղծ է, շատ քիչ տեղեր միայն ծեփը քակելիս վարպետների անզգուշութեամբ փոքրինչ փաստուած են, երկարութիւնը 35 սանտ. իսկ լայնութիւնը 1 1/2 մետր։

ՎԻՍ ԵՎ յիշեա զկոմիտաս հայոց կաթողիկոս շին աւղ սրբոյ հռիփսիմէի

Կոմիտասի անունով մի ուրիշ արձանագրութիւն յայտնի էր առաջ։ Փիլիպպոս կաթողիկոսի օրով շինուած փոքրիկ զանգակատունը այցելուների աչքից ծածկուած է այդ արձանագրութիւնը, ինչպէս և նորա ստորեւ ու արեւմտեան դրան վերե գտնուած լուսամտի կամարի ղեղեցիկ զարդերը, որոնք արժանի են առանձին ու շագրութեան։ Բազմափաստակ Եովհաննէս կալիսկոպոս Շահխաթու-

նեան * զրի է առել այդ արձանագրութիւնը՝ որից և Ալիշանը ** Բայց Շահխաթունեան ինչպէս և Ալիշանը սխալ են ընդօրինակել:

Արձանագրութեան խոստան բառերն են՝

Այս կոմիտաս եկեղեցապան սրբոյ հօրփախմբի կոչեցայ յաթոռ սրբոյն գրիգորի շինեցի գտաճար սրբոց վկայիցս քի

Շահխաթունեանն և Ալիշան սխալ ընթերցումներ ունին. եկեղեցապան փոխանակ եկեղեցապան կարգեցայ փոխանակ կոչեցայ: Եւ շինեցի փոխանակ շինեցի: Կուցեցայ բառի սխալ ընթերցումը յառաջ է եկել այն հանգամանքից, որ արձանագրութեան այդ մասը կտրուած է, բայց այնպէս պարզ նկատելի է, * վանկը և չ առաւ ծայրը որ ամենայն հաստատութեամբ կարելի է ասել, թէ «կոչեցայ» պէտք է լինի և ոչ «կարգեցայ»:

Արձանագրութեան երկարութիւնն է 2102 մետր, իսկ լայնութիւնը 60 սանտ:

Երկու արձանագրութիւններն ևս կհասնուին լուսանկարով և կհրատարակուին «Արարատ»-ի էջերում:

Այս արձանագրութիւնները մեզ համար կարեւոր նշանակութիւն ունին ոչ միայն իրենց բովանդակութեամբ, այլ և հնագրութեան տեսակետով: Հին արձանագրութիւններ ընդհանրապէս քիչ ունինք, իսկ հին ձեռագիրներ՝ իբրեւ թ. գրից առաջ գրութիւն ստուգուած: ամենեւին ոչ: Տիկորի արձանագրութիւնը, *** եթէ իրաւ Եփեսոսի Մանգալուէնու ժամանակի գործ է, ամենահինն է. երկրորդ պէտք է համարուին Կոմիտասի այս երկու արձանագրութիւնները, չհաշուելով տապանաքարերի մանր մանր արձանագրութիւնները, որոնք ստուգութեան կարօտ են (Համա. Հ. Տաշեանի «Ակնարկ մը հայ հնագիտութեան վրայ» Վիեննա 1898) եր 133—137): Ուրիշ կողմից ևս այս արձանագրութիւնները

կարեւոր նշանակութիւն ունին. նոցանից մէկը արեւելեան որմի վերայ է, իսկ միւսը արեւմտեան: Այսպիսով մենք զրական փաստեր ևս ունինք, թէ Հօրփախմբի տաճարը Հայոց մարտարապետութեան հնազոյն կոթողներից մէկն է:

Բայց Կոմիտասի նորագիւտ արձանագրութիւնից ինչպէս յիշեցինք մի երկրորդ արձանագրութիւն ևս բացում է աւագ խորանի ձախակողմեան որմի վերայ՝ աստիճաններից բարձր:

Ի թվիս 2102.

Ի պատրանութեան իշխանաց իշխանին մեծին շահնշահի և աղբուղին ևս շիրին խաթունս ու պայալուն խաթունս ու թաւգլիւս ու թալիւս ու խոճիւս ու զայիրս թողաք զհօրփախմուցս զբարակին շարիաան ևս զշահնաին բարակին հակն արդ ի մերոց կամ յաւաարաց ի մեծաց կամ ի փոքունց խափանել ջանա Եթէ հայրապետացն նզոված է կայենի ևս յուրոյի մասնակից է ևս յիր հաւատեն տպիգար է յամէն յազգէ նալալի է ևս աւրհնել հոյ զնայ մի ծածկեսցէ կատարիչքն աւրհնին յոյ վարհամ գրիչ (Վարս և համ փանգիրը բաժանուած են մի խաչքարով):

Այս արձանագրութեան մէջ անհասկանալի և զժուարթութեան թառեր կան. բայց ճիշդ ընթերցումն ենք տալիս, կարծեմ երկիցս և երկրորդ հաւ պարստագելուց յետոյ:

Գարեգին վարդ. Եովսէփեան.

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ.

Ինչպէս որոշուած էր, կիրակէ տեղաւ 20-ին Նորին ս. Օծութիւն Վահագն. Հայրապետը վայելուչ հանդիսով եպիսկոպոս ձեռնադրեց Բարձր. Ներսէս և Գարրիէլ Տ. վարդապետներին: Հանգիսի միջոցին կարգացուեցան Կ. Պոլսոյ Ամեն. Պատրիարքի կրկին գրութիւնները, որոնցով յայտնում էր, թէ Հ. Ներսէս ընտրուած է Զմիւռնիոյ տեղական և Հ. Գարրիէլ Կ. Պոլսոյ ընդհանուր կրօնական

* Ստորագրութիւն Կարապետի Էջմիածնի ևս եկեղեցապանի Այստեան. I. 1842 թ. եր. 264:

** Այստեան եր. 238:

*** Ալիշանի նիստի եր. 132: